

MAQOM PARCHALARI ASOSIDA YARATILGAN BASTAKORLIK NAMUNALARINI TAHLIL QILISH

ADU student Kamoljonov Sardorbek Xusniddin o'g'li

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek klassik maqom san'atining parchalari asosida yaratilgan professional bastakorlik asarlarining tahlili amalga oshirilgan. Tadqiqotda maqom musiqiy materiallarining zamonaviy kompozitor ijodida qo'llanilishi, an'anaviy va professional musiqiy tilning sintezi jarayonlari o'rganilgan. Maqom parchalari asosida yaratilgan simfonik, kamera va xor asarlari tahlil qilinib, bastakorlarning maqom meros bilan ishlash uslublari aniqlangan. Tadqiqot natijalari milliy musiqa madaniyatini rivojlantirish va zamonaviy bastakorlik maktabini shakllantirishda maqom an'alarining ahamiyatini ko'rsatib beradi.

Kalit so'zlar: maqom, bastakorlik, milliy musiqa, musiqa tahlili, an'anaviy musiqa, professional musiqiy ijod, Shashmaqom.

Аннотация: В данной статье проводится анализ профессиональных композиторских произведений, созданных на основе фрагментов узбекского классического макомного искусства. В исследовании изучается применение макомного музыкального материала в творчестве современных композиторов, процессы синтеза традиционного и профессионального музыкального языка. Анализируются симфонические, камерные и хоровые произведения, созданные на основе макомных фрагментов, определяются стили работы композиторов с макомным наследием. Результаты исследования демонстрируют значение макомных традиций в развитии национальной музыкальной культуры и формировании современной композиторской школы.

Ключевые слова: макомное искусство, композиторское творчество, национальная музыка, музыкальный анализ, традиционная музыка, профессиональное музыкальное творчество, Шашмаком.

Abstract: This article analyzes professional compositional works created based on fragments of Uzbek classical maqom art. The research examines the application of maqom musical material in the works of contemporary composers and the synthesis processes of traditional and professional musical language. Symphonic, chamber, and choral works created on the basis of maqom fragments are analyzed, and composers' styles of working with maqom heritage are identified. The research results demonstrate the significance of maqom traditions in the development of national musical culture and the formation of a modern compositional school.

Keywords: art, compositional creativity, national music, musical analysis, traditional music, professional musical creativity, Shashmaqom

Kirish

O'zbek musiqiy madaniyatining qadimiy va boy merosi bo'lgan maqom san'ati asrlar davomida shakllangan va milliy musiqiy ongning eng yuksak ko'rinishi sifatida e'tirof etilgan. Maqom — bu nafaqat musiqiy janr, balki butun falsafiy dunyoqarash, estetik tizim va professional ijrochilik maktabidir. Shashmaqom, Xorazm va Farg'ona-Toshkent maqomlari o'z tuzilishi, musiqa tili va badiiy mazmuni jihatidan noyob xususiyatlarga ega bo'lib, Sharq musiqiy madaniyatining eng mukammal namunalaridan hisoblanadi. XX asr o'zbek musiqasining rivojlanishida maqom san'atining o'rni alohida ahamiyat kasb etadi. Professional bastakorlik maktabining shakllanishi davridayoq ijodkorlar maqom merosiga murojaat qilish orqali milliy o'ziga xoslikni saqlab qolish va zamonaviy kompozitorlik texnikasi bilan uyg'unlashtirishga intildilar. Mustafo Bafoev, Qori Yoqubov, Tolibjon Sodiqov, Muhtor Ashrafiy, Gavriil Mushelevich kabi bastakorlar maqom parchalari va temalarini o'z asarlarida keng qo'lladilar. Ularning ijodida maqom materialining variatsiyal ishlanishi, simfonik va polifonik rivojlanish uslublari, orkestrlash texnikasi o'ziga xos milliy-professional sintezni yaratdi[1].

Bugungi kunda, XXI asrda ham maqom merosiga murojaat qilish o'zbek bastakorlari uchun dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Zamonaviy kompozitorlar Dilorom Saidaminova, Ochildi Bafoev, Durdona Abdurahmonova va boshqalar maqom an'analarini har xil janr va shakllarda – simfonik pyesalardan tortib kamera ansambllari va elektron musiqagacha – qo'llaydilar. Bu esa milliy musiqa tilining zamonaviy badiiy tafakkur bilan uyg'unlashishi, an'anaviy qiymatlarning saqlanishi va yangilanishini ta'minlaydi.

Maqom parchalari asosida yaratilgan bastakorlik asarlarini o'rganish bir necha jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Birinchidan, bu milliy musiqiy merosni saqlash va ommalashtirish yo'nalishidagi ilmiy-amaliy ishlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ikkinchidan, professional bastakorlik texnikasi va an'anaviy musiqiy tafakkur o'rtasidagi o'zaro ta'sir mexanizmlarini tushunishga yordam beradi. Uchinchidan, zamonaviy bastakorlik ta'limida milliy musiqa an'analaridan foydalanish metodikasini takomillashtirish imkoniyatini yaratadi.

Shu bilan birga, maqom parchalari asosida yaratilgan asarlarni tahlil qilishda bir qator muammolar mavjud. Maqom musiqasining murakkab modal tuzilishi, ritmik xususiyatlari va improvizatsion tabiati uni evropa notatsiya tizimiga to'liq o'tkazishni qiyinlashtiradi. Bastakorlar maqom materialini qanday talqin qilishlari, qaysi elementlarni saqlab qolishlari va qaysilarini o'zgartirishlari — bu ijodiy tanlovlar asarning badiiy qiymatini belgilaydi. "Maqom san'atining professional bastakorlik ijodida qo'llanilishi milliy va universal musiqiy tillarning o'zaro boyitilishi jarayonini ifodalaydi" deb ta'kidlaydi tadqiqotchi G. Sayfullayeva[7].

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi — maqom parchalari asosida yaratilgan

o'zbek bastakorlarining asarlarini tahlil qilish, ular ijodida maqom materialidan foydalanish uslublari aniqlash va milliy-professional sintezning xususiyatlarini ochib berishdir. Tadqiqot davomida quyidagi vazifalar belgilandi: maqom parchalari asosida yaratilgan bastakorlik asarlarining repertuarini aniqlash; turli janr va shakldagi (simfonik, kamera, xor) asarlarda maqom materialining ishlanish usullarini taqqoslash; maqom elementlarining zamonaviy kompozitorlik texnikasi bilan uyg'unlashuv xususiyatlarini o'rganish; bastakorlarning ijodiy yondashuvlarini tasnif qilish va umumlashtirish.

Adabiyotlar sharhi

Maqom san'ati va uning professional bastakorlik ijodidagi o'rni masalasi bir qator o'zbek va xorijiy olimlar tomonidan o'rganilgan. V. M. Belyayev o'z fundamental asarida o'zbek xalq musiqasi va maqom tizimining nazariy asoslarini ta'riflagan, maqomning modal tuzilishi va ritm-metrik xususiyatlarini chuqur tahlil qilgan. Belyayev maqom san'atini Sharq musiqiy madaniyatining eng murakkab ko'rinishlaridan biri sifatida baholadi va uning professional xususiyatlarini alohida ta'kidlaydi.

Milliy bastakorlik maktabining rivojlanishi va maqom merosidan foydalanish masalalari Hamroqul Narzullayevning fundamental monografiyalarida keng yoritilgan. Narzullayev bastakorlarning milliy musiqa an'analari bilan ishlash tajribasini tahlil qilib, maqom parchalari asosida yaratilgan simfonik asarlarning xususiyatlarini ko'rsatdi. U quyidagicha ta'kidlaydi: "Maqom san'ati o'zbek professional musiqasining genetik negizini tashkil etadi va zamonaviy bastakorlar uchun tingmas ilhom manbai bo'lib qolmoqda". Narzullayevning tadqiqotlari milliy musiqa materiali bilan ishlashning turli uslublari — reproduktiv, variatsiyon va kompozitsion — aniqlashga imkon berdi[2].

T. Vyzgo o'z tadqiqotlarida Markaziy Osiyo xalqlarining musiqa madaniyatini qiyosiy tahlil qilgan va maqom san'atining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlagan. Vyzgo maqomning improvizatsion tabiati va uning bastakorlik ijodida qo'llanilishi orasidagi ziddiyatlarni ko'rsatib, notatsiya muammolarini muhokama qildi. Uning fikricha, "maqom musiqasini evropa notatsiya tizimiga o'tkazish jarayonida uning improvizatsion ruhi va modal rang-barangligi qisman yo'qoladi, shuning uchun bastakorlar yangi yondashuvlarni izlashga majbur bo'ladilar"[3].

Fayzulla Karomatov maqom merosini saqlash va ommalashtirish masalalariga katta e'tibor bergan olim sifatida tanilgan. Uning "Shashmaqom" monografiyasi maqomning tarixiy taraqqiyoti, tuzilishi va badiiy xususiyatlarini har tomonlama yoritadi. Karomatov shunday yozadi: "Shashmaqom — bu nafaqat musiqiy asarlar majmuasi, balki butun bir madaniy-falsafiy tizim bo'lib, uning har bir elementi ma'lum ramziy va estetik ma'noga ega". Karomatovning tadqiqotlari keyingi avlod olimlar va bastakorlar uchun nazariy asos yaratdi[4].

R. Abdullayeva o'z dissertatsion ishida o'zbek bastakorlarining vokal ijodi va unda maqom an'alarining qo'llanilishini tahlil qilgan. U kamera vokal asarlarda maqom intonatsiyalaridan foydalanish, she'riy matn va musiqa obrazlarining uyg'unligi masalalarini o'rgangan. Abdullayeva: "Vokal musiqada maqom intonatsiyalari nafaqat milliy kolorit yaratadi, balki matnning ma'naviy chuqurligini ochishga yordam beradi" deb ta'kidlaydi. Uning ishida maqom elementlarini kamera janrlarda qo'llashning o'ziga xos usullari ko'rsatilgan[5].

S. Matyoqubov zamonaviy o'zbek bastakorlarining simfonik ijodini o'rganib, maqom temalarining orkestrlash xususiyatlarini tahlil qilgan. U maqom musiqasining monodik tabiati va polifonik-garmonik to'qimaning uyg'unlashishi muammolarini ko'rib chiqdi. Matyoqubovning fikricha, "maqom temalarini simfonik orkestrlashda bastakorlar an'anaviy tembr xususiyatlarini saqlab qolish va evropa orkestri imkoniyatlaridan foydalanish o'rtasida muvozanatni topishi zarur"[6].

G. Sayfullayeva o'z tadqiqotlarida maqom san'atining zamonaviy sharoitdagi o'zgarishlari va yangilanish jarayonlarini o'rgangan. U maqomning turli interpretatsiyalari, milliy va xalqaro musiqiy kontekstda uning o'rni masalalarini tahlil qildi. Sayfullayeva: "Maqom an'analari zamonaviy bastakorlik tilida yangicha ma'no kasb etadi, an'anaviy va innovatsion yondashuvlarning sintezi yangi estetik sifatlarni yaratadi" deb yozadi[7].

Shunday qilib, adabiyotlar tahlili ko'rsatadiki, maqom san'ati va uning professional bastakorlik ijodidagi o'rni masalasi ko'p yillar davomida olimlar e'tiborida bo'lib kelgan. Biroq, maqom parchalari asosida yaratilgan konkret asarlarning chuqur tahlili, turli bastakorlarning ijodiy yondashuvlarini qiyoslash va umumlashtirish yo'nalishi hali ham qo'shimcha tadqiqotlarni talab etadi.

Tadqiqotlar metodologiyasi

Ushbu tadqiqot sifat va miqdoriy metodlar asosida olib borildi. Tadqiqot jarayonida maqom parchalari asosida yaratilgan bastakorlik asarlarining musiqiy tilini baholash va milliy-professional sintez xususiyatlarini o'rganish maqsadida turli metodologik yondashuvlar qo'llanildi.

Tadqiqotning asosiy metodi — musiqa asarlarining tarkibiy-texnik tahlilidir. Bu metod yordamida asarlarning formal tuzilishi, garmonik tili, melodik rivojlanish xususiyatlari, ritmik tashkil etilishi va orkestrlash texnikasi o'rganildi. Har bir asar uchun maqom materialining qaysi elementlari (modal tuzilish, ritmik kalip, melodik formula) saqlanishi va qanday o'zgartirilishi aniqlab olindi.

Qiyosiy-tarixiy metod orqali turli davrlar bastakorlarining maqom merosi bilan ishlash uslublari taqqoslandi. XX asr o'rtalari va hozirgi zamon bastakorlarining yondashuvlari o'rtasidagi farq va o'xshashliklar aniqlandi. Bu yo'nalish milliy bastakorlik maktabining taraqqiyot bosqichlarini tushunishga yordam berdi.

Tasnif metodi asarlarni janr, shakl, maqom materialidan foydalanish darajasi va

bastakor yondashuvi bo'yicha guruhlarga ajratish imkonini berdi. Bu tasnif asosida bastakorlik uslublarining tipologiyasi yaratildi.

Empirik material sifatida Mustafo Bafoev, Muhtor Ashrafiy, Gavriil Mushelevich, Tolibjon Sodiqov, Dilorom Saidaminova kabi bastakorlarning turli janr va shakldagi asarlari tanlandi. Asarlar notalari, audio yozuvlari va konsert ijrolari tahlil qilindi. Qo'shimcha ravishda, bastakorlar bilan o'tkazilgan suhbatlar va ularning ijodiy qarashlarini aks ettiruvchi nashrlar o'rganildi.

Tahlil va natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'zbek bastakorlari maqom parchalari bilan ishlashda uch asosiy yondashuvni qo'llashadi: reproduktiv, variatsiyon va kompozitsion.

Reproduktiv yondashuvda bastakor maqom materialni deyarli o'zgarishsiz holda qo'llaydi. Maqom parchasi o'zining modal, ritmik va intonatsion xususiyatlarini saqlab qoladi, faqat orkestrlash va garmonik to'qimda o'zgarishlar kiritiladi. Bu uslub asosan XX asr o'rtalarida milliy bastakorlik maktabining shakllanish bosqichida keng qo'llangan. Masalan, Muhtor Ashrafiyning ba'zi simfonik asarlarida Shashmaqomning "Buzruk" shobasidan olingan parchalar deyarli asl ko'rinishida ishlatilgan, lekin orkestrlash orqali yangi tembr ranglari berilgan.

Variatsiyon yondashuv maqom temalarini turli kompozitorlik texnikalari yordamida rivojlantirish va o'zgartirishni o'z ichiga oladi. Bu usulda maqom parchasining asosiy intonatsion yadrosi saqlanadi, lekin u variatsiyon, polifonik rivojlanish, tematik transformatsiya jarayonlaridan o'tkaziladi. Tolibjon Sodiqovning kamera va simfonik asarlari bu yondashuvning yorqin namunasidir. Uning "Xorazm maqomlari" asosidagi simfonik pyesasida maqom temasi dastlab an'anaviy ko'rinishda taqdim etiladi, so'ngra u dinamik rivojlanish, ritmik o'zgarishlar va polifonik qavat qo'shilish orqali transformatsiyaga uchraydi.

Kompozitsion yondashuv eng murakkab va ijodiy xarakterga ega. Bu usulda bastakor maqom musiqasining umumiy ruhini, modal mantiqini va intonatsion xususiyatlarini saqlab qolgan holda, butunlay yangi musiqiy material yaratadi. Maqom parchasining aniq iqtibosi bo'lmaydi, lekin asar maqom estetikasi va milliy musiqiy tafakkur bilan to'yingan bo'ladi. Zamonaviy bastakorlar, jumladan Dilorom Saidaminova bu yondashuvni faol qo'llashadi. Uning "Maqom sado" kamera ansambli uchun asari maqom intonatsiyalaridan ilhomlanib yaratilgan bo'lsa-da, butunlay original kompozitsiya sifatida namoyon bo'ladi.

Tahlil natijasida yana bir muhim xususiyat aniqlandi: maqom parchalari asosida yaratilgan asarlarning janr xilma-xilligi. Simfonik musiqada (simfoniya, simfonik pyesa, kontsert) maqom materialni keng miqyosda rivojlantirish, monumental shakl yaratish imkoniyati mavjud. Kamera musiqasida (kvartet, trio, solo asarlar) esa maqom intonatsiyalarining nozik psixologik mazmuni va intim ifodasi yetakchilik qiladi. Xor

musiqasida maqom va milliy she'riyatning uyg'unligi, og'zaki an'ana bilan yozma bastakorlik maktabining sintezi muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot shuni ham ko'rsatdiki, turli maqom maktablari (Shashmaqom, Xorazm, Fergona-Toshkent) asarlarda turlicha qo'llaniladi. Shashmaqomning murakkab modal tuzilishi va katta shakli tufayli u ko'proq simfonik va monumental asarlarda ishlatiladi. Xorazm maqomlari o'zining lirik xarakteri va ritmik o'ziga xosligi bilan kamera janrlarda samarali qo'llaniladi. Fergona-Toshkent maqomlari esa vokal va xor asarlarida keng tarqalgan.

Adabiyotlar tahlilida T. Vyzgoning ta'kidlaganidek, "maqom musiqasining notatsiya muammosi bastakorlar uchun muayyan qiyinchiliklar tug'diradi, ammo ayni shu jarayon ijodiy izlanishlarni rag'batlantiradi". Bastakorlar har xil yechimlar topishgan: ba'zilar an'anaviy ijrochilardan to'g'ridan-to'g'ri yozib olish usulini qo'llashgan, boshqalari esa maqom qo'llanmalaridan foydalanib, o'z talqinlarini yaratishgan[8].

Xulosa

Maqom parchalari asosida yaratilgan bastakorlik namunalarini tahlil qilish milliy musiqiy merosning professional ijodda qo'llanilishining boy imkoniyatlarini ko'rsatdi. Tadqiqot natijalari quyidagilarni tasdiqladi:

1.O'zbek bastakorlari maqom materiali bilan ishlashda reproduktiv, variatsiyon va kompozitsion yondashuvlarni muvaffaqiyatli qo'llaydilar. Har bir yondashuv o'ziga xos badiiy natijalarga erishish imkonini beradi va bastakorning ijodiy mahorati hamda davr talablariga bog'liq.

2.Maqom parchalari turli janr va shakllarda — simfonik, kamera, vokal, xor musiqasida — o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi. Janr xususiyatlari maqom materialining talqini va rivojlantirilish usuliga bevosita ta'sir qiladi.

3.Milliy-professional sintez o'zbek bastakorlik maktabining asosiy xususiyati bo'lib, maqom an'analari va zamonaviy kompozitorlik texnikasining uyg'unlashuvi yangi estetik sifatlarni yaratadi.

4.Maqom merosiga murojaat qilish nafaqat milliy o'ziga xoslikni saqlab qolishga, balki jahon musiqiy madaniyati kontekstida o'zbek musiqasining tanilishiga ham xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari bastakorlik ta'limida milliy musiqa an'alaridan foydalanish metodikasini takomillashtirishda, milliy repertuarni boyitishda va musiqiy merosni saqlash ishlarida amaliy ahamiyatga ega. Kelajakda bu yo'nalishda keyingi tadqiqotlar, jumladan, zamonaviy bastakorlarning elektron musiqa va multimediya kontekstida maqom materialini qo'llash tajribasini o'rganish dolzarb bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Belyayev V.M. O'zbek xalq musiqasi. – Toshkent: San'at, 1975. – 235 b.
- 2.Narzullayev H. O'zbek milliy bastakorlik maktabi. – Toshkent: G'afur G'ulom

nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1985. – 312 b.

3.Vyzgo T.S. Markaziy Osiyo xalqlarining musiqiy madaniyati. – Moskva: Sovetskiy kompozitor, 1980. – 428 s.

4.Karomatov F. Shashmaqom. – Toshkent: O'zbekiston SSR Fan nashriyoti, 1968. – 267 b.

5.Abdullayeva R. O'zbek bastakorlarining vokal ijodida milliy an'analar. Dissertatsiya. – Toshkent, 2005. – 178 b.

6.Matyoqubov S. O'zbek simfonik musiqasining rivojlanish yo'llari. – Toshkent: San'at, 1998. – 245 b.

7.Sayfullayeva G. Maqom san'atining zamonaviy talqini masalalari // O'zbekiston san'atshunoslik xabarnomasi. – 2018. – №3. – B. 45-52.

8.Karimova M. Milliy musiqiy meros va zamonaviy bastakorlik. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2012. – 198 b.